

לצחוק כל הדרך אל הבנק

משיבולת שועל וחזיר ועד כדורי רובה ומטבעות -
מדוע וכיצד המציאו הפוריטנים את הכסף המודרני?
דרור גולדברג

סוג הכסף הזה הומצא במאה ה-17 במושבה אנגלית בשם מסצ'וסטס. משם הוא התפשט לשאר המושבות האנגליות באמריקה, ובעקבות מלחמת העצמאות של ארצות הברית הרעיון הגיע לאירופה ושינה את ההיסטוריה המוניטרית. מאז אף מדינה לא מימנה מלחמות על ידי הפחתת כמות הזהב במטבעותיה ויצירת יותר מטבעות מכמות נתונה של זהב, כפי שנהגו לעשות במשך אלפיים שנה. מכבש הדפוס השתלט על מימון המלחמות.

מדוע וכיצד התרחשה ההמצאה במושבה זו? מדובר היה במושבה המונה 50 אלף אנשים בשולי הציוויליזציה המערבית, שלא הגיעה לקרסוליו של המרכז הפיננסי הגדול באירופה - אמסטרדם. נקודת ההתחלה בפתרון התעלומה נמצאת בהבנה שהכסף הזה לא נולד בכלכלה נורמלית. הוא לא סתם החליף מטבעות ממתכת יקרה. החפצים שאיתם ניתן היה לשלם מיסים במסצ'וסטס בשנת ההמצאה - 1690 היו מטבעות מהמתכת כסף, אבל גם חיטה, שעורה, שיבולת שועל, שיפון, תירס,

אחת ההמצאות שמקורן הכי פחות ידוע היא הכסף המזומן שבו כל העולם משתמש: שטרות מפולימר או נייר ומטבעות ממתכת זולה שמוגדרים בחוק כהילך חוקי ושאינן להם קשר למתכות יקרות כמו זהב. בניגוד לשטרות בעבר, אף אחד לא מחויב כיום להמיר את השטרות לזהב, וכמות השטרות לא מוגבלת על ידי מלאי הזהב של הבנק המרכזי. המשמעות של "הילך חוקי" היא לא שכל מוכר חייב לקבלו, אלא שכל נושה חייב לקבלו כתשלום של חיוב כספי. בין הנושים האלה נמצאת רשות המיסים, ואין אף חפץ אחר עם מעמד משפטי כזה. כל משלם מיסים חייב להשיג את החפצים האלה כדי לשלם מיסים (גם אם בפועל התשלום מתבצע על ידי רישומים במערכת הבנקאית). המעמד המשפטי הזה הוא שמבחין בין השקל החדש לבין הביטקוין היומרני. הסיבה העיקרית לכך שממשלות יכולות ליצור אינפלציה בקלות היא שמשלמי המיסים עדיין חייבים להשיג את הכסף שהממשלה מייצרת, לרוב באמצעות מכירת מוצרים ושירותים בעבורו.

דיוקן: האיש שעמד בראש
המבצע להנפקת שטרות

"למרות שהכסף
המזומן כבר נעלם
בהדרגה מחנויות
לטובת תשלומים
דיגיטליים, הוא עדיין
הבסיס המשפטי
של המערכת
המוניטרית ושל
המערכת הפיננסית"

מהחיים. אבל הם היו יותר מזה. הפוריטניות הייתה פלג בנצרות הפרוטסטנטית שרצתה לטהר (purify, ומכאן Puritans) את הכנסייה הרשמית האנגליקנית משרידים הקתוליים למשל טקסים וחפצים שונים בכנסיות שלא היו מוכרים לישו ולתלמידיו. הנהגת הכנסייה האנגליקנית רדפה אותם, ובתגובה עזבו חלק מהם לאמריקה. בניגוד לרוב המוחלט של המהגרים לאמריקה, הם לא היו עניים שחיפשו פרנסה אלא אנשים ממעמד הביניים שהיה להם הכול בחיים חוץ מחופש דת. חלקם היו סוחרים חשובים שבמהרה הפכו את מסצ'וסטס לבירת הסחר של צפון אמריקה. חלקם אנשי דת ובוגרי אוניברסיטה שהקימו בתוך פחות מעשור מכללה קטנה בשם הרווארד, עם ספרייה ומכשב דפוס - כל אחד מהם הראשון מסוגו במושבות האנגליות. ניתן להשוות את הקפיצה ברמה המסחרית והאינטלקטואלית שהפוריטנים הביאו למושבות האנגליות לתרומתם של יוצאי גרמניה שהיגרו לארץ ישראל בשנות ה־30 של המאה ה־20 - גם הם מהגרי מעמד ביניים על רקע דתי - שגרמו לקפיצת מדרגה בתחומים כגון פיננסים ומשפטים.

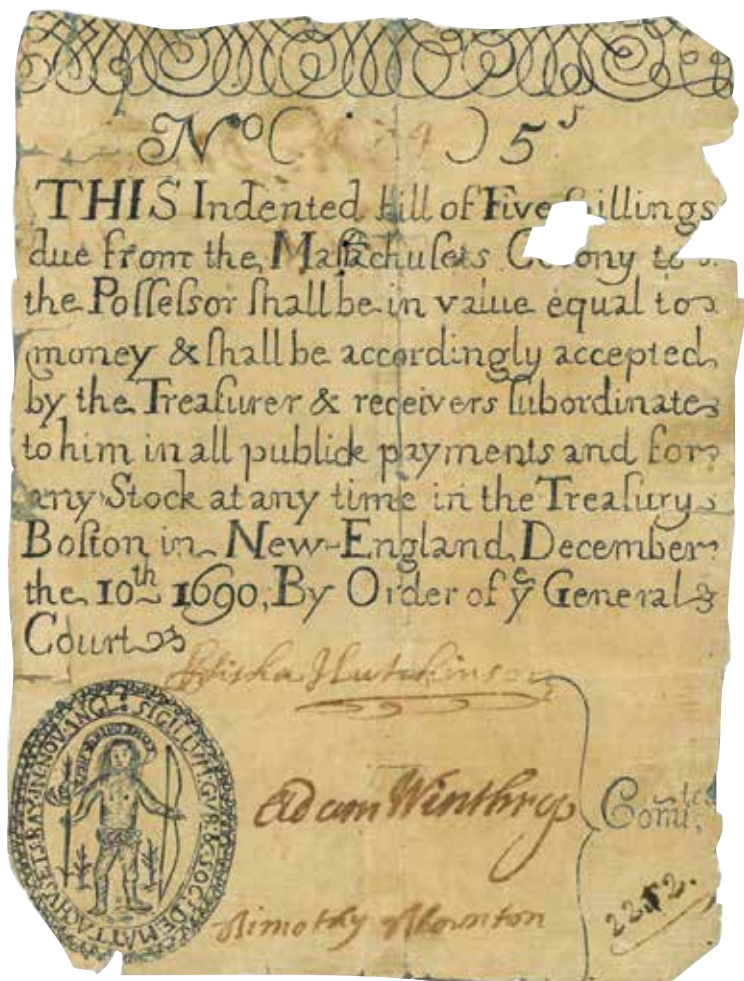
הגשמת החלום: מטבעות כסף עצמאיים

הפוריטנים התיישבו במסצ'וסטס מכוח זיכיון שניתן לחברה מסחרית בשם "חברת מפרץ מסצ'וסטס" ויצרו משם מושבות חדשות - קונטיקט, רוד איילנד, ניו המפשייר וניו הייבן. החלוצים הוותיקים בפלימות', שהגיעו עשור אחד לפניהם, היו פליטי דת מזרם דומה. אבל חמש המושבות האלה היו בתחילתן מושבות קטנות של עשרות אנשים. מסצ'וסטס, שהתחילה מייד עם אלפי תושבים, הפכה למרכז הבלתי מעורער של האזור שנקרא ניו אינגלנד, והיא כזו עד היום. בכל המושבות האלה נוסדה דמוקרטיה מוגבלת שהייתה בה זכות הצבעה רק לגברים שהתקבלו כחברים מלאים בכנסיות המקומיות.

הפוריטנים הגאים והאמידים לא הסכימו למצב המבזה שבו הם משלמים זה לזה בתבואה ופרוות, והמרכז המסחרי שלהם במסצ'וסטס החל בחידושים והמצאות. ב־1635 כדורי רובה הוכרו בחוק ככסף לתשלומים קטנים. השימוש של כדורי הרובה בתפקידם המקורי היה מועיל יותר: החרבתו של שבט אינדיאני; ב־1637

בשר בקר ובשר חזיר. הכלכלה הזו הייתה מוזרה מבחינה מוניטרית, כלכלה שניתן למצוא את שורשיה בראשית ההתיישבות האנגלית באמריקה. נעשה, אם כן, קפיצה נוספת אחורה בזמן, וגם במרחב, אל נסיכה אינדיאנית בשם פוקהונטס.

בעלה האנגלי של פוקהונטס, ג'ון רולף, היה הראשון שהצליח לגדל טבק במושבה וירג'יניה בעשור השני של המאה ה־17. כולם התחילו לגדל טבק בעקבותיו. בעלי המטעים היו זקוקים באופן נואש למוצרים אירופאים שלא ניתן היה לייצר במושבה החדשה והמבודדת. כשבאו ספינות אירופאיות לוורג'יניה, בעלי המטעים קנו מהן כל מה שאפשר עם כל הטבק שלהם אבל גם עם כל המטבעות שלהם. כתוצאה מכך, נשארו מעט מאוד מטבעות במושבה מכדי לשמש ככסף ברוב העסקאות. הטבק עצמו הפך לכסף חלופי. ב־1624 אפילו תקציב המושבה היה נקוב בליברות של טבק. הדפוס הזה חזר על עצמו בכל המושבות של האנגלים והצרפתים: תירס בפלימות' (Plymouth, הידועה מהספינה Mayflower וחג ההודיה), סוכר בברבדוס, קרשים במיין (Maine), ופרוות בונה בקנדה. כל מושבה אימצה לעצמה ככסף את המוצר העיקרי שייצרה. היה זה אם כן רק טבעי שהמושבה החדשה מסצ'וסטס תאמץ עם הקמתה ב־1630 שלושה סוגי כסף: מטבעות אנגליים, תבואה ופרוות בונה. אבל מסצ'וסטס נבדלה במהרה מהמושבות האחרות כי האוכלוסיה בה הייתה שונה. המתיישבים היו פוריטנים. עבור ישראלים, "פוריטנים" הם שמרנים מוסרניים שלא יודעים ליהנות

1690, צילום של
השטר היחיד ששרד
מההנפקה המקורית

זה מכבר מקור חשוב להמצאות מוניטריות ופיננסיות, ובמיוחד רפובליקות שהונהגו על ידי סוחרים. ונציה ואמסטרדם היו הדוגמאות הבולטות לכך. הניסיון המוניטרי חסר התקדים הזה הועיל למושבה עם שינוי נסיבות נוסף שמקורו באנגליה. המהפכה המהוללת של 1688-1689 שימשה מקור השראה למהפכה בבוסטון, שביטלה את הדיקטטורה והחזירה לחיים דה-פקטו את הדמוקרטיה הישנה. המהפכות גררו את הפוריטנים למלחמה ראשונה עם המושבה הצרפתית קנדה כחלק ממלחמה שפרצה בין אנגליה לצרפת. המשימה העיקרית הייתה חידוש הזיכיון של המושבה, ולשם כך

ניתנה למסצ'וסטס גישה לאיזור שבו אינדיאנים ייצרו חרוזים מקונכיות ששימשו הן ככסף והן כתכשיטים בתרבות האינדיאנית. כתוצאה מכך, אותם חרוזים הוכרזו הילך חוקי במושבה. לאחר ששודדי ים אנגלים החלו למכור את שללם במסצ'וסטס, אפשרה המושבה לתושביה ב-1639 לשלם מיסים במטילי מתכת יקרה. ב-1642 הייתה מסצ'וסטס למושבה הראשונה שהכירה במטבעות זרים, בעיקר ספרדיים והולנדיים, ועודדה את יבואם. באותה שנה פרצה מלחמת אזרחים באנגליה בין המלך צ'רלס הראשון לפרלמנט. ב-1649 המלך ומוסד המלוכה הוצאו להורג, וכך פקעה הזכות המונופוליסטית של מוסד המלוכה באנגליה לטבוע מטבעות. לפיכך, ב-1652 יכלה מסצ'וסטס סוף סוף לעשות מה שחלמה עליו שנים: היא פתחה מטבעה בבוסטון וייצרה מטבעות כסף עצמאיים. אף מושבה אחרת לא עשתה זאת.

אבל ב-1660 המלוכה חזרה לאנגליה, ובסוף שנות ה-70 המלך צ'רלס השני הביע את מורת רוחו מהמטבעה העצמאית. פקידיו טענו שהפעלת המטבעה מהווה לא פחות מאשר בגידה. המטבעה נסגרה ב-1682, ובאותו זמן בנק ראשון החל לפעול בבוסטון. זה היה בנק משכנתאות, שהנפיק שטרות כסף כהלוואה למי שמשכן את הקרקע שלו. הבנק הפסיק לעבוד כעבור זמן קצר, כנראה משום שהמלך איים לבטל את כל הבעלות על קרקעות במושבה הסוורת. ב-1684 המלך צ'רלס השני ביטל את הזיכיון של החברה, וב-1686 כפה המלך החדש ג'יימס השני דיקטטורה בשם Dominion of New England על כל המושבות באזור. האליטה הכלכלית ניסתה להקים עוד בנק משכנתאות בבוסטון, אבל התוכנית נזנחה ברגע שהמושל הדיקטטור החליט לבטל את כל הבעלות על קרקעות במושבה ב-1688.

עם מטבעה סגורה ושני בנקים הרוסים, מצאה עצמה מסצ'וסטס במצב מוניטרי קשה שלא היה שונה מזה שהיה בעת ייסודה. כמות הכסף כללה בעיקר מטבעות מהמתכת כסף ותבואה. אבל המאמץ של ניסיונות מוניטריים שארך חצי מאה לא היה לשווא. הסביבה החדשה ותהפוכות פוליטיות שמקורן באנגליה גרמו לכך שמעבדת הניסויים הפוריטנית שחזרה במשך זמן קצר את כל ההיסטוריה המוניטרית של האנושות: חרוזי צדפים, תבואה, מטילי מתכת, מטבעות ושטרות בנקים. מרכזי סחר אזוריים היוו

פרדוקס של גאונות מוניטרית וטיפשות כישופית

החוק המאפשר את הנפקת השטרות נחקק בדצמבר 1690, ואחרי חוסר אמן ראשוני בשטרות המוזרים וחסרי התקדים, הציבור השתכנע והכול בא על מקומו בשלום. ההצלחה הייתה מושלמת כי לאנגליה אכן לא היה אכפת מההמצאה. בסוף 1691 ניתן למושבה זיכיון חדש מהמלך והמלכה. כשהגיע הזיכיון ב־1692 מסצ'וסטס שדרגה מהר את המעמד החוקי של השטרות כך שהם היוו הילך חוקי לא רק למיסים אלא גם לחובות ולכל חיוב כספי אחר. זה היה המעמד המשפטי של מטבעות זהב וכסף באנגליה, אבל השילוב של התכונות האלה עם היעדרו של כל קשר למתכות יקרות הופך את השטרות של 1690-1692 לזהים מבחינה משפטית

דווקא לשטרות הפולימר ולמטבעות הזולים שלנו. הצעד האחרון הזה בא באותו קיץ ידוע לשמצה שבו נערכו משפטי המכשפות בעיר סילם שבמושבה. השופטים, אגב, היו כולם שרים בממשלה. איך ניתן לפתור את הפרדוקס של

גאונות מוניטרית וטיפשות כישופית?

תשובה אפשרית נמצאת ביומרות

האינטלקטואליות שבהרווארד. עבור מדעני

התקופה, כישוף היה רק אחד מהכוחות שפעלו ללא מגע פיזי נראה לעין, כמו כוח המשיכה (שניוטון האנגלי ניסח את החוקיות שלו ב־1687), הכוח המגנטי והכוח של לחץ אוויר. הבנת כוחות אלה הייתה המשימה העיקרית של המהפכה המדעית של המאה ה־17, ולדעת רוב המדענים – גם באנגליה – כישוף היה חלק לגיטימי וחשוב מהסיפור. התיעוד הראשון לכך שהאליטה הבינה את גודל ההמצאה נמצא בספר מ־1697, שבו כותב מטיף דתי מקומי "שהם מצאו מכשיר שיכול לשמש כדוגמה לכל עם בחלקים אחרים של העולם, כאשר קשיים דורשים אספקה פתאומית של כסף כדי לבצע כל משימה חשובה שהיא". הגאווה של המושבה הנידחת הייתה מוצדקת ונבואית. זו הייתה מהפכה בטבעו של הכסף אחרי אלפי שנים שבהן הוא היה מוצר בעל ערך שימושי (כמו זהב), או שטרות שמישהו התחייב או חויב לספק עבורם מוצרים ושירותים בעלי ערך שימושי. הכסף החדש, שנשמך רק על תשלומים לאוצר המדינה

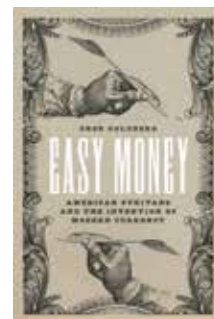

נעשה מאמץ דיפלומטי מול המלך והמלכה החדשים ויליאם ומרי.

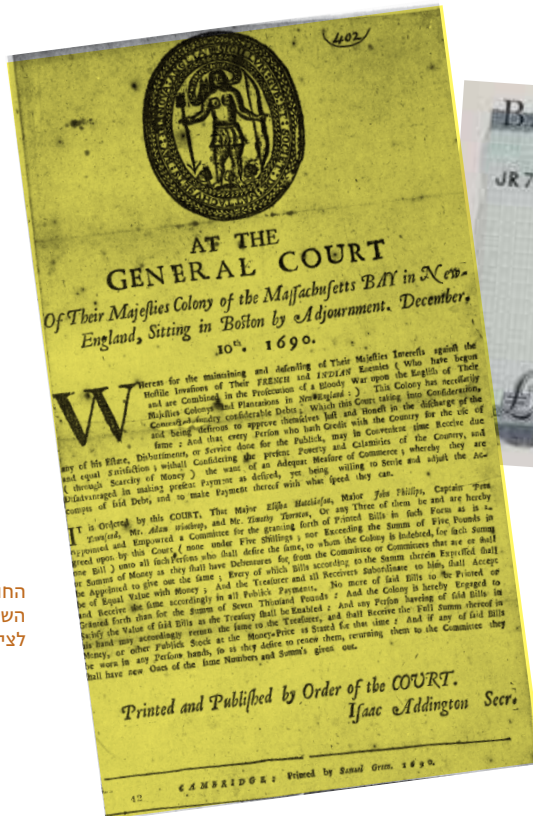
באוגוסט 1690 שלחה מסצ'וסטס צי גדול במטרה לכבוש את העיר קוויבק, בירת קנדה. הפוריטנים היו בטוחים שהאל יעניק להם ניצחון על הצרפתים הקתולים שנואי נפשם, עד כדי כך שהם הסתמכו על כך שהשלי הצפוי יממן את שכרם של החיילים הפולשים. אבל החיילים הפסידו וחזרו הביתה בנובמבר, מוכי אבעבועות, קפואים ורעבים – והם דרשו משכורת עבור שלושה חודשי השירות. הממשלה העלתה מייד את המיסים לרמות חסרות תקדים, אבל לקח הרבה זמן לגבות. החיילים היו על סף מרד, האליטה ידעה שהמקום שאותו ניסו לכבוש (קנדה) כבר נהג

להנפיק שטרות לחיילים – באופן ידני ומקלפי משחק! אבל השטרות הקנדיים היו מהסוג שהיה ידוע בעולם הישן במשך מאות שנים: השטרות נכפו על כל המוכרים בשווקים באיום של ענישה פלילית, והממשלה התחייבה להמיר אותם למטבעות זהב וכסף שיגיעו מצרפת. בתור הבירה האינטלקטואלית של אמריקה, למסצ'וסטס היו מכבשי דפוס ולא

הייתה לה בעיה טכנית להדפיס כסף. הבעיה הייתה חוקתית: המלך והמלכה שהתבקשו לחדש את הזיכיון של המושבה אולי יכעסו אם מסצ'וסטס שוב תפר את המונופול של המלוכה האנגלית על הנפקת כסף. הממשלה מצאה פתרון: היא לא הנפיקה "כסף" (money) אלא רק "שטרות" (bills) – כינוי שהיה בעל משמעות מסחרית ולא מוניטרית. לא הכריחו אף גורם פרטי לקבל את השטרות – גם מוכרים בשווקים וגם החיילים עצמם. נאמר לחיילים שהם יוכלו לקבל את השטרות אם ירצו, במקום לחכות לתקבולי המס, ונאמר למשלמי המיסים שהם יוכלו לשלם את המיסים העצומים החדשים באמצעות אותם שטרות. כלומר, גובי המיסים היו היחידים שהיו חייבים לקבל את השטרות. במינוח מודרני, השטרות היו הילך חוקי לתשלום מיסים. מבחינה רשמית, זה לא היה כסף בכלל, ולכן לאנגליה לא היה צריך להיות אכפת. "במקרה" השטרות היו בערכים קטנים ועגולים שמתאימים בדיוק לשימוש נוח בחנויות.

"בתור הבירה האינטלקטואלית של אמריקה, למסצ'וסטס היו מכבשי דפוס ולא הייתה לה בעיה טכנית להדפיס כסף. הבעיה הייתה חוקתית: הממשלה מצאה פתרון: היא לא הנפיקה "כסף" (money) אלא רק "שטרות" (bills) – כינוי שאז היה בעל משמעות מסחרית ולא מוניטרית"

כסף אנגלי ישן

החוק של הנפקת
השטרות כפי שפורסם
לציבור כמודעה

וממנו, בישר את עלייתה של המדינה המודרנית שניזונה מכספי מיסים (ולא מרכושו הפרטי של המלך כמו בימי הביניים).

ההמצאה התפשטה כאמור באמריקה ואחר כך לאירופה. המתכות כסף וזהב חזרו שוב ושוב לשלוט במערכת המוניטרית בכל פעם שהיה צורך לעצור אינפלציה או למנוע אותה – עד המלחמה הבאה, אז שוב נעשה שימוש במכבשי הדפוס. השפל הגדול חיסל את החזקת מטבעות הזהב על ידי פרטים ואת זכותם להמיר שטרות למטבעות כאלה. הזהב חזר לתמונה באופן חלקי אחרי מלחמות העולם: רק ארצות הברית הבטיחה להמיר שטרות לזהב, אבל רק שטרות דולרים שבידי בנקים מרכזיים זרים. באמצעות שערי חליפין קבועים מול הדולר, שאר העולם היה אמור לרסן את הדפסת הכסף שלו. אבל ההסכם החזיק מעמד רק עד 1971, כי ארצות הברית הדפיסה יותר מדי דולרים למימון שלוש מלחמות: מלחמת וייטנאם, "המלחמה בעוני" שעליה הכריז הנשיא לינדון ג'ונסון ב-1965, והמלחמה בכוח המשיכה (תוכנית החלל). הבטחת ההמרה לזהב איבדה את אמינותה, ויום אחד הודיע הנשיא ריצ'רד ניקסון על השעיה "זמנית" של ההמרה. ההשעיה עדיין בתוקף.

מאותו רגע, מבחינה משפטית הכסף המזומן שאנחנו מכירים הוא הכסף שהומצא במסצ'וסטס. אם וכאשר הכסף הממשי הזה יוחלף במטבעות דיגיטליים של בנקים מרכזיים, המעמד של הכסף החדש יהיה אותו דבר: הילך חוקי. למרות שהכסף המזומן כבר נעלם

בהדרגה מחנויות לטובת תשלומים דיגיטליים, הוא עדיין הבסיס המשפטי של המערכת המוניטרית ושל המערכת הפיננסית. רוב מרכיביה של מערכות אלה בישראל הוא הבטחות משפטיות לשלם "שקלים חדשים" – ומבחינת בתי המשפט המשמעות היא השטרות והמטבעות של בנק ישראל. אם כן, כך בא לעולם הכסף המזומן שלנו – מבחינה משפטית. מדוע וכיצד זה קרה במסצ'וסטס ב-1690? מדוע – בגלל הנסיבות החוקתיות והמלחמתיות החריגות של שנה זו במקום ההוא; כיצד – בגלל האופי המיוחד של המהגרים למסצ'וסטס והעבר העשיר שלהם בהמצאות מוניטריות. במילים אחרות, אמנם הכוח הוא אבי ההמצאה, אבל להמצאה יש גם אמא ושמה "יכולת". חברה אחרת באותן נסיבות, שלא הייתה לה היכולת המיוחדת של הפוריסטים, לא הייתה מצליחה להמציא כסף כזה.

דורו גולדברג הוא מחברו של הספר:
Easy Money: American Puritans and the Invention of Modern Currency. שיצא לאור ב-2023 בהוצאת הספרים של אוניברסיטת שיקגו.